

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΗΜΑΘΙΑ

Οι ανασκαμμένοι οικισμοί

Β' Μέρος

Νίκος Μερούσης

Δρ Αρχαιολόγος

Λιάνα Στεφανή

Δρ Αρχαιολόγος, ΥΠΠΟ, Μουσείο Βέροιας

Στο πρώτο μέρος του άρθρου μιλήσαμε για τα οικολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής που αποτελεί τον σημερινό νομό Ημαθίας καθώς και για τους δάφνορους τύπους κατοικησης που αναπτύσσονται από την Αρχαιότερη Νεολιθική μέχρι την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Εδώ θα παρουσιάσουμε τις σημαντικότερες πληροφορίες για τους προϊστορικούς οικισμούς της Ημαθίας, οι οποίοι έχουν μέχρι σήμερα ερευνηθεί ανασκαφικά.

Οι ανασκαφικές έρευνες στους προϊστορικούς οικισμούς της Ημαθίας ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ήταν ανακάλυψη, λόγω της διάνοιξης ενός δημόσιου δρόμου, του νεολιθικού οικισμού στη Νέα Νικομήδεια στη μεταδόπιση της Ξεκίνημα των προϊστορικών έρευνών στο νομό. Ο R. Rodden σε τρεις ανασκαφικές περιόδους, αποκάλυψε ένα μικρό μέρος του οικισμού, ειφαρμόζοντας μια σειρά από καινοτόμες μεθόδους που καθόρισαν σε αρκετά σημεία τη μεθοδολογία των μετέπειτα προϊστορικών ανασκαφών της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα, ένα μεγάλο μέρος της πεδιάδας έρευνηθηκε με επιφανειακή έρευνα από τον ανασκαφέα και τους συνεργάτες του, με αποτέλεσμα να αρχίσει η χαρτογράφηση της προϊστορικής κατοικησης. Ήδη από τις αρχές του 1960 αρκετοί οικισμοί κηρύχθηκαν ως αρχαιολογικοί χώροι από τον τότε εφόρο Φώτιο Πέτσα. Παρά τη διεθνή ακτινοβολία που πήρε η ανασκαφή στη Νέα Νικομήδεια, καθώς θεωρήθηκε ο παλιότερος γεωργοκτηνοτροφικός οικισμός της Ευρώπης, οι προϊστορικές έρευνες δεκόπτησαν για πάνω από 30 χρόνια. Από τη δεκαετία του 1990 δρομολογήθηκαν ξανά επιφανειακές και ανασκαφικές έρευνες στο νομό, μερικά αποτελέσματα των οποίων παρουσιάζονται συνοπτικά πιο κάτω.

α. Ο οικισμός της Αρχαιότερης και Νεότερης Νεολιθικής στη Νέα Νικομήδεια

Ο νεολιθικός οικισμός στη Νέα Νικομήδεια βρίσκεται 10,5 χλμ. βορειοανατολικά της Βέροιας και καταλαμβάνει έκταση 24,2 στρ. Η τούμπα έχει σήμερα ύψος 1,5-2,5 μ. περίπου και βρίσκεται 10,5 μ. ψηλότερα από την επιφάνεια της θάλασσας. Από

το 1961 έως το 1964 ανασκάφηκε μόλις το 8% της συνολικής έκτασης του οικισμού (Rodden 1962, 1964a, β, 1965, Rodden - Rodden 1964, Ryke - Yioupi 1996) (εικ. 1). Με σειρά ραδιοχρονολογήσεων των ποπούδων την κατοίκηση στο τέλος της 7ης χιλιετίας π.Χ. (Ryke - Yioupi 1996, ση. 194-195, Perles 2001, πλ. 6.1) Οι λεπτές στα πάχος επιχώσεις της Νεότερης Νεολιθικής (NN) καταστράφηκαν προτού αρχίσει η ανασκαφή. Η πρόσφατη μελέτη της στρωματογραφίας από τον G. Ryke έδειξε ότι κατά την Αρχαιότερη Νεολιθική (AN) ο οικισμός είχε τρεις οικιστικές φάσεις, που διαδέχονταν σε σύντομο χρονικό διάστημα η μία την άλλη (Ryke - Yioupi 1996, πρβ. Perles 2001, ση. 271, σημ. 24), κατά που δηλώνει τον μόνιμο χαρακτήρα της κατοίκησης στη Νέα Νικομήδεια και μαρτυρεί τη στενή σχέση που αναπτύσσονται οι νεολιθικοί άνθρωποι με τα περιβάλλοντα τους, το οποίο φαίνεται ότι αποτάκται στις διαστάσεις ενός «ιδιωτικού» χώρου.

Κατά την πρώτη και δεύτερη οικιστική φάση υπολογίζεται ότι ο οικισμός καλυπτόταν συνολικά από 100 περίπου οικήματα, δηλαδή, συμφωνα με την πρόσταση του Ryke, είχε πληθυσμό γύρω στα 600 άτομα, ενώ στην τρίτη φάση τα οικήματα ήταν γύρω στα 75 και ο πληθυσμός δεν ξεπέρανε τους 375 κατοίκους (για μία διαφορετική πρόταση, βλ. Perles 2001, σημ. 178-179).

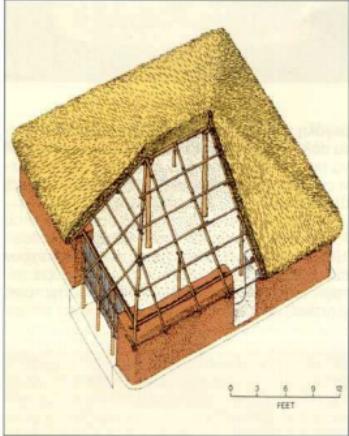
Σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις του Rodden (1965), ο οικισμός αρχικά περιβάλλόταν από δύο τοίχους-«περιβόλους», οι οποίοι γρήγορα ανικαταστάθηκαν από μια βαθιά τάφρο. Ο Ryke, στην τελική δημοσίευση της ανασκαφής, δεν αναφέρεται στους τοίχους-«περιβόλους», αλλά κάινοι λόγο για ένα σώπτημα τάφρων, οι οποίες εντοπίστηκαν μόνο σε ένα μικρό τμήμα της ανασκαμμένης περιοχής.

Η ανασκαφή έφερε στο φως 24 πασσαλόπτηκα οικήματα με κάτοψη τετράγωνη ή ορθογώ-

via. Και στις δύο φάσεις απαντούν οικήματα μονόχωρα και άλλα με εσωτερικές διαφρέσσεις, ενώ στην τρίτη φάση τα λιγοστά οικοδομικά λείψανα ανήκουν σε μονόχωρα οικήματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποικιλία στο εμβαδόν των οικημάτων. Στην πρώτη φάση το περισσότερα έχουν εμβαδόν που κυμαίνεται από 44 ως 61 τ.μ., ενώ ξεχωρίζει το οίκημα 4 με εμβαδόν 160,68 τ.μ. Στη φάση 2, το οίκημα 4 έχει εμβαδόν περίπου 98 τ.μ., ενώ το οίκημα 6 πληράζει τα 102 τ.μ. Στην τρίτη φάση το εμβαδόν φαίνεται να μειώνεται και το μεγαλύτερο οικήμα καλύπτει έκταση 81 τ.μ. Οι πρώτες ύλες για το χτίσιμο των οικημάτων στη Νέα Νικομηδία είναι ο πηλός, οι κορμοί και τα κλαδιά των δέντρων. Οι τεχνικές οικοδόμησης μας είναι καλά γνωστές και από άλλες θέσεις της περιοχής και του ευρύτερου χώρου των Βαλκανίων (εικ. 2). Αρχικά κατασκευάζονται μια τάφρος θεμελίωσης σε βάθος περίπου μισού μέτρου μέσα στην οποία μπήγονταν οι πάσσαλοι σε

1. Νέα Νικομηδία
(ανασκαφή 1964).

απόσταση 1-1,5 μ. Στους έγιλνους πασσάλους πλέκονταν κλαδιά και καλάμια που σχηματίζουν τους τοίχους. Στη συνέχεια οι τοίχοι επιχιρίονταν εσωτερικά και έξωτερικά με πηλό. Η στεγή σχηματίζοταν και πάλι από πλέγμα κλαδών και καλαμιών και καλυπτόταν με πηλό. Τα διάδεια διαμορφώνονταν από πηλό, σε μια μάλιστα περίπτωση είχε δημιουργηθεί υπόστρωμα με χαλίκια, μια πρακτική που απαντά στον Πολυπλάτανο. Τα οικήματα έχουν προσανατολισμό Α-Δ, κάτι που φανερώνει την πρόθεση των νεολιθικών ανθρώπων να εκμεταλλεύονται τη ζεστασιά του ήλιου και να προστατεύονται από το παγωμένο βοριά, που φυσά κατά τους χειμερινούς μήνες στον κάμπο. Τα οικημάτα χτίζονται και ανοικοδομούνται στον ίδιο χώρο στη διάρκεια των τριών οικιστικών φάσεων, γεγονός που υποδεικνύει ότι θα πρέπει να υπήρχε κάποιας μορφής οργάνωση του ενδοκοινοτικού χώρου. Το οίκημα 4 της πρώτης φάσης, όπως σημειώθηκε παραπάνω, ξεχωρίζει από

τα υπόλοιπα τόσο λόγω της μεγάλης έκτασης που καλύπτει (161 τ.μ.) όσο και για τα αντικείμενα που βρέθηκαν στο εσωτερικό του (Rodden - Rodden 1964). Τα πέντε πηλίνα γυναικεία ειδώλια, οι αναρίθμητες αρχηγισμοποίητες λεπίδες πυριτολίθου, που βρέθηκαν σε δύο πτήνιες «θήκες», οι δύο μεγάλοι λίθινοι πελέκεις καβών και η μεγάλη ποσότητα κεραμικής οδήγησαν τον ανασκαφέα να υποθέσει ότι πρόκειται για το χώρο ενός ιερού (Rodden - Rodden 1964) (εικ. 3-5). Πέρα από αυτή την πρόταση, που έχει αμφισβητηθεί έντονα, το οίκημα 4 φαίνεται ότι είχε διαφορετική λειτουργία από τα άλλα οικημάτα, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη, εκτός των άλλων, που βρίσκονται στην κορυφή της τούμπας, (Perles 2001, σ. 271-272). Πιθανόν το κτίριο να εξυπηρετούσε τις ανάγκες όλης της κοινότητας και γι' αυτό είχε έναν κατά κάποιον τρόπο «δημόσιο/κοινωνικό» χαρακτήρα. Ο δεύτερος τόμος της δημοσίευσης της Νέας Νικομηδίας, η έκδοση του οποίου αναμένεται, ίσως προσφέρει τα στοιχεία εκείνα που θα ρίξουν φως στο θέμα.

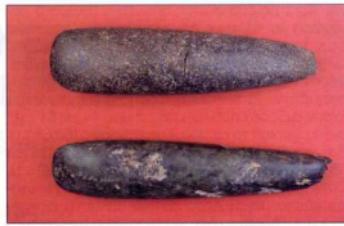
Ο υλικός πολιτισμός, τα σκεύη, τα εργαλεία και τα άλλα μικροσκοπικά μένα που κατασκευάζει ο νεολιθικός άνθρωπος με τα χέρια του και τα χρησιμοποιεί σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής του, συμπληρώνουν τη νέα σχέση που αναπτύσσει τόσο με το φυσικό περιβάλλον όσο και με τον δικό του, «ιδωτικό» χώρο. Τα πηλίνα χειροπόίητα σκεύη, που πλέβει και χρησιμοποιεί καθημερινά, είναι οι μάρτυρες της καθημερινής ζωής στα πλαίσια της κοινότητας (Pyke - Yiouli 1996). Αγγεία με μεγάλη χωρητικότητα (38 ως 85 λίτρα) χρησιμοποιούνται στην αποθήκευση της γεωργικής παραγωγής, ενώ μια σειρά από φιάλες και άλλα κλειστά αγγεία διαφόρων μεγεθών εξυπηρετούν τις βασικές καθημερινές ανάγκες (εικ. 6). Εκτός από αυτά τα σκεύη θα πρέπει να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούνται αγγεία από ξύλο και δέρμα, για τα οποία ωστόσο δεν έχουμε καμιά αρχαιολογική ένδειξη. Παράλληλα με τα χρηστικά, καθημερινής χρήσης αγγεία, απαντούν σε μικρό αριθμό σκευη μικρής χωρητικότητας διακοσμημένα με διάφορες τεχνικές (εικ. 7-8). Ξεχωρίζουν τα αγγεία με γραπτή διακόσμηση (κόκκινα μοτίβα σε λευκό έσα-

2. Νέα Νικομηδία.
Αναπαράσταση νεολιθικού οικήματος.

3. Νέα Νικομήδεια.
Πήλινο γυναικείο ειδώλιο.

4. Νέα Νικομήδεια.
Λιθινό πελέκης.

5. Νέα Νικομήδεια.
Πήλινο σκευός με λεπίδες
πυριτόλιθου.

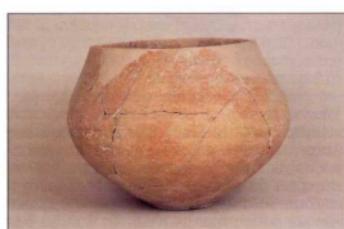

φος και το αντίθετο, βλ. Pyke - Yiouli 1996, Washburn 1984) και εξαιρετική στίλβωση της επιφάνειάς τους, μάλιστα λίγα από αυτά έχουν πάρα πολύ λεπτά τοιχύματα (porcelain ware).

Η εποδεξιότητα, που απαιτείται για να κατασκευαστούν και να διακομψύνονται αυτά τα «πολυτελή» σκεύη, φανερώνει αναμφισβήτητα το προγμένο τεχνολογικό επίπεδο του πρώιμου νεολιθικού οικισμού στη Νέα Νικομήδεια. Επιπλέον, δεν είναι απίθανο να υποθέσουμε ότι τέτοιοι είδους σκευές χρησιμοποιούνταν σε τελετουργικές δραστηριότητες, των οποίων το περιεχόμενο δεν μπορούμε να καθορίσουμε, ή ακόμα ότι εντάσσονταν σε μια κατηγορία αντικειμένων που ανταλλάσσονταν σε ενδοκοινοτικό ή και διακοινοτικό επίπεδο. Τα κεραμικά σκεύη είναι γνωστά από εθνογραφικά παράλληλα ότι χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες που σχετίζονται με τη διαπραγμάτευση της θέσης των ατόμων σε μια κοινότητα (φύλο, ηλικία κ.λπ.) και είναι δυνατό να εμπλέκονται σε μηχανισμούς που συνδέουν ή διαφοροποιούν ατόμα και ομάδες.

Εκτός από την κεραμική, που αποτελεί την πολυπληθέστερη κατηγορία κινητών ευρημάτων, η ανασκαφή στη Νέα Νικομήδεια έφερε στο φως

6. Νέα Νικομήδεια.
Φιαλόσχημο σάγγεο.

7. Νέα Νικομήδεια.
Φιαλόσχημο σάγγεο
με διακόσμηση barbotine.

8. Νέα Νικομήδεια.
Ανέρωτόμορφο αγγείο.

αρό άνδρα που βρέθηκε ενταφιασμένος με ένα βότσαλο στο στόμα (Rodden - Rodden 1964).

β. Ο νεολιθικός οικισμός στον Πολυπλάτανο

Ο οικισμός του Πολυπλατάνου βρίσκεται 1.750 μ. βορειοδυτικά του ομώνυμου οικισμού, 12 χλμ. βορειανατολικά της Νάουσας και 24 χλμ. βόρεια της Βέροιας (εικ. 11). Πρόκειται για μια εκτεταμένη τούμπα με μαλακές πλαγιές που έχει έκταση 80 στρ. περίπου και ύψος στην κορυφή 4,25 μ. (28 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας). Η τούμπα βρίσκεται σήμερα στη μέση του κάμπου, στην πιο εύφορη περιοχή του, σε ένα σημείο που κατά την προϊστορία θα πρέπει να περνούσαν ένα ποτάμι, ίωσας η σημερινή Αράπιτσα, και διάφορα ρέματα. Η έκταση που καταλαμβάνει ο οικισμός, η σπουδαιότητα των ευρημάτων του και η υπάρχει μικρότερων σε έκταση εγκαταστάσεων της ΝΝ σε ακτίνα λίγων χιλιομέτρων γύρω του υποδεικνύουν την κεντρική θέση που πιθανώς είχε ο Πολυπλάτανος στην περιοχή.

Η νεολιθική εγκατάσταση στον Πολυπλάτανο εντοπίστηκε από τον Φ. Πέτσα το 1963, ενώ τη δεκαετία του '60 ο R. Rodden και ο D. French περισυνέλεξαν και δημοσίευσαν επιφανειακή κεραμική (Rodden 1964a, σ. 117, 122, πιν. 7a, French 1966, σ. 104-106). Η ανασκαφή ξέκινησε το καλοκαίρι του 1997 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Οι ριδοχρονολογήσεις και τα αρχαιολογικά ευρήματα ποιηθεύονται την κατοίκηση στα μέσα της 5ης χιλιετίας π.Χ. (Μερούπης - Στεφανή 1998, Στεφανή - Μερούπης 1997, 2000).

Στην κορυφή της τούμπας έχουν έρθει στο φως τα συντρίμμια από νεολιθικά οικήματα που έχουν οικοδομηθεί με πτρλα και κλαδιά. Στο βόρειο άκρο ενός οικήματος αποκαλύφθηκε το 1997 μια εστία με έντονα ίχνη φωτιάς, μεγάλη

συγκέντρωση απανθρακωμένων σπόρων και αποθηκευτικά αγγεία. Σε μικρή απόσταση από την εστία βρέθηκαν συγκεντρωμένα σύνεργα υφαντικής Διπλές αγνύθες και πάμπολα σφονδύλια αποτελούσαν ένα πλήρες σύνολο για την εκτέλεση μιας σειράς υφαντουργικών εργασιών (εικ. 12). Η ποσότητα και η ποικιλία των εργαλείων, οστέινων και λίθινων, και άλλων μικρών ευρημάτων είναι πολύ μεγάλες, άλλο ένα στοιχείο που τονίζει τη σπουδαιότητα των νεολιθικών οικημάτων στην κορυφή της τούμπας (εικ. 13-14).

Οι οικιστικοί ορίζοντες που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι τώρα είναι τρεις. Ο Πολυπλάτανος 1 είναι η φάση για την οποία διαθέτουμε τα περισσότερα στοιχεία. Σε όλες τις τομές της ανασκαφής απλώνονται δάπεδα κατασκευασμένα από υπολεική ασφεστολιθική ύλη και συντρίμμια τοίχων από πλεκτά κλαδιά που έχουν επιχριστεί με πτηλά. Αυτός ο οικιστικός ορίζοντας 2 καταστράφηκε από την ίδια αιτία και χρονολογεύεται στην ίδια εποχή με τον Πολυπλάτανο 1. Για τη φάση Πολυπλάτανος 3 γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα. Άλλωστε, για τη χρονολόγηση της δεν έχουμε ακόμα ασφαλή στοιχεία, καθώς η ανασκαφή

9. Νέα Νικομήδειο. Πλήνη «σφραγίδα».

10. Νέα Νικομήδειο.

Λίθινο περιάστιο με μορφή βατράχου.

11. Πολυπλάτανος (αεροφωτογραφία).

12. Πολυπλάτανος. Πλίνης αγνύθες και σφονδύλια.

13. Πολυπλάτανος.
Οστέινα εργαλεία.

14. Πολυπλάτανος.
Λεπίδες πυριτόλιθου.

13. Πολυπλάτανος.
Οστέινα εργαλεία.

14. Πολυπλάτανος.
Λεπίδες πυριτόλιθου.

δεν έχει προχωρήσει ιδιαίτερα σε αυτό το βάθος.

Οι κάτοικοι του Πολυπλατάνου κατασκεύαζαν πλήθος εργαλείων και σκευών που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές και όχι μόνο ανάγκες τους. Τα λίθινα εργαλεία από λειασμένα λίθια και οι λεπίδες από οψιανό και πυριτόλιθο καθώς και τα οστείνα εργαλεία βοηθούσαν τους νεολιθικούς γεωργούς και κτηνοτρόφους στην επεξεργασία των πρώτων υλών. Η κεραμική περιλαμβάνει αγγεία που προορίζονταν για την αποθήκευση των αγροτικών προϊόντων και μια σειρά από άλλα σκευή που εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες του νεολιθικού νοικουριού. Παράλληλα, υπάρχει μια μικρή ομάδα από διακοσμημένα αγγεία, κυρίως φιάλες, που πιθανόν εμπλέκονταν σε τελετουργικές διαδικασίες ή λειτουργώσαν ως αντικείμενα γούρτου (εικ. 15-17) (Μερούπος υ.δ.). Η ποιοτική ομάδα τέτοιων αγγείων είναι αυτά που ανήκουν στο ρυθμό «κλασικό Διμήνι», έναν τύπο διακοσμημένης κεραμικής που μας είναι καλά γνωστός από τη Θεσσαλία. Η παρουσία της διακοσμημένης κεραμικής του ρυθμού «κλασικό Διμήνι», που μέχρι πρόσφατα ήταν γνωστή στη Δυτική Μακεδονία κυρίως από επιφανειακά ευρήματα, δείχνει ότι η περιοχή της Πελλάς και της Ημαθίας ήταν ενταγμένη σε ένα ευρύ δίκτυο ανταλλαγών που έκινουσε από τη Θεσσαλία και εξακτινώνταν στην Περιά, την Ημαθία, την Πελλά και ακόμα βορειότερα μέχρι τη σημερινή Αλβανία. Μια άλλη πολυπλήθης ομάδα διακο-

σμημένων αγγείων είναι τα λεγόμενα αλοιφωτά (crustae), δηλαδή κεραμικά σκεύη τα οποία αλεύονταν στην περιοχή του χείλους και της βάσης, στην εσωτερική και εξωτερική τους επιφάνεια, με ένα είδος αλοιφώματος, «κρουστάς», με χρώμα ιώδες και λευκό (εικ. 18). Εκτός από αυτούς τους δύο ρυθμούς διακοσμημένης κεραμικής απαντούν πολλά δότρακα και μερικά ολόκληρα αγγεία διακοσμημένα με υπόλευκο χρώμα που έχει τοποθετηθεί στη στιλβωμένη κόκκινη επιφάνεια του αγγείου, άλλα που έχουν διακοσμηθεί με γραφίτη, αγγεία του ρυθμού μελανό στο ερυθρό (black on red) κ.λ. Με βάση το σύνολο της διακοσμημένης κεραμικής, που αυτή την εποχή μελετάται στο Μουσείο της Βέροιας, είναι σαφές ότι ο Πολυπλάτανος ήταν ένα σταυροδρόμι, ένα κομβικό σημείο στην περιοχή, από όπου περνούσαν και διακινούνταν διαφόρων ρυθμών διακοσμημένα αγγεία. Άλλα φαίνεται ότι είχαν εισαχθεί από τη Θεσσαλία, την Κεντρική και Ανατολική Μακεδονία και άλλα αντηράφουν τα παραπάνω αγγεία τόσο ως προς το σχήμα τους όσο και ως προς τη διακόσμηση, ενώ ταυτόχρονα παράγονται αγγεία που ακολουθούν τοπικούς ρυθμούς διακόσμησης. Πέρα από την κεραμική, τα ειδιότα, τα μικρογραφικά αγγεία και οι «φραγίδες» υπανιστούνται την πολυπλοκότητα της νεολιθικής κοινότητας του Πολυπλατάνου και προσφέρουν, έστω και αμυδρές, ενδείξεις για την ιδεολογία των νεολιθικών ανθρώπων (εικ. 19).

15. Πολυπλάτανος. Τμήμα διακοσμημένης φάλλου.

16. Πολυπλάτανος. Τμήμα φιάλης διακοσμημένης με το ρυθμό «κλασικό Διμήνι».

17. Πολυπλάτανος. Τμήμα φιάλης διακοσμημένης με το ρυθμό «κλασικό Διμήνι».

γ. Ο οικισμός της εποχής του Χαλκού στην Καλλίπετρα

Οι ανασκαφικές έρευνες που διεξήχθησαν στην Καλλίπετρα Βερμίου από το 2000 ως το 2003 έφεραν στο φως αλεπάλληλες οικιστικές φάσεις, που χρονολογούνται από το τέλος της ΝΝ έως και τα ιστορικά χρόνια (εικ. 20). Τα πορίσματα της έρευνας σε αυτό το χώρο έχουν ξεχωριστό ενδιαφέρον, καθώς η ανασκαφή κάλυψε μια έκταση 10 περίπου στρεμμάτων και έται πιο πορώματα με συνολική εικόνα για τη διαχρονική οργάνωση της κατοικήσης στην ευρύτερη περιοχή. Εξάλλου η θέση βρίσκεται σε ένα ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και είναι δυνατό -μέσω των στοιχείων που προέκυψαν από την ανασκαφή- να παρακολουθήσουμε τη διαφορετική σχέση που ανέπτυσσαν σε κάθε εποχή οι ανθρώποι με τον άμεσο φυσικό χώρο τους.

To φυσικό ανάλυμα στην Καλλίπετρα συντίθεται από δύο υψώματα, ανάμεσα στα οποία υπάρχει ένα ρέμα και ένα φυσικό πλάτωμα, ενώ οι παρφύες του πλατώματος προς το ρέμα έχουν τη μορφή κλιτών. Ο Αλιάκμονας δεν απέγει περισσότερο από 1,2 χλμ. από τη θέση, ενώ φυσικές πηγές νερού υπάρχουν σε δύο τουλάχιστον κοντινά σημεία. Η βλάστηση σήμερα είναι κυρίως θαμνώδης, στο ρέμα δεσπόζουν οι δρυες, ενώ γύρω από το πλάτωμα υπάρχουν μαλακές πλαγιές, ιδιαίτερες για καλλιέργεια και βισκότηση. Βο-

ρείστερα του αρχαιολογικού χώρου απαντούν δασώματα πλαγιές με καρυδιές και καστανιές. Η κατοικήση στα προϊστορικά χρόνια αναπτύχθηκε στο πλάτωμα κυρίως στις ζώνες εκατέρωθεν του ρέματος, ενώ στα ιστορικά χρόνια κατοικήθηκε και το ανατολικό από τα δύο υψώματα. Είναι σαφές ότι ο οικισμός της συγκεκριμένης περιοχής διέθετε όλα τα χαρακτηριστικά που ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη της ανθρώπινης κατοικήσης. Η άμεση πρόσβαση στο νερό, στα βοσκότοπα και στις καλυεργήσιμες εκτάσεις ήταν παράγοντες που εξασφάλιζαν την επιβίωση, το δάδασ χάριζε άρδιον κυνήγι, ποικιλία καρπών και ζελεία, ενώ ο Αλιάκμονας αποτελούσε πηγή προπορισμού τροφής υψηλής διατροφικής αξίας και παραπλήρα ήταν η βασική οδός επικοινωνιώς τόσο με περιοχές της δυτικής ενδοχώρας όσο και με τα παραλία. Τέλος, η προνομιούχα θέση του φυσικού αυτού συνόλου στο αναγλυφό της ευρύτερης περιοχής και τα δύο υψώματα που περιβαλλαν, όπως είπαμε, το πλάτωμα, προσέφεραν οπτικό έλεγχο και φυσική ασφάλεια.

Στη νεολιθική εποχή η κατοικήση φαίνεται ότι δεν είχε τη μαρφή ενός οργανωμένου και με μεγάλη έκταση οικισμού. Τα οικιστικά στρώματα αυτής της εποχής καλύπτουν πολύ περιορισμένη έκταση (150 τ.μ. περίπου) στη νότια πλευρά εκατέρωθεν του ρέματος. Η επιλογή του ρέματος ως καταλλήλτερου χώρου για την εγκατάσταση αφέντη εξασφάλιζε την πρόσβαση στο νερό και αφέτερο δημιουργούσαν ένα φυσικό και συμβολικό όριο ανάμεσα στον ενδοκοινοτικό και τον εξωκοινοτικό χώρο. Στην εποχή του Χαλκού η κατοικήση μετατοπίζεται στη βόρεια πλευρά του ρέματος, αυτή προς τη μεριά του πλατώματος, γεγονός που υποδεικνύει τη συγκέντρωση του πληθυσμού σε έναν οριοθετημένο πλέον χώρο, μεταβολή που είναι πιθανό να υπαγορεύεται από μεταβολές στην οργάνωση της κοινότητας. Κατά το α' μισο της 2ης χιλιετίας ο οικισμός καταλαμβάνει πλέον έκταση τουλάχιστον 2 στρεμμάτων και αναπτύσσεται σε απότομο πρανές ακριβώς δίπλα στο ρέμα. Η φάση αυτή εκπροσωπείται από δύο οικιστικά επιειδία, τα οποία εντάσσονται, σύμφωνα με τις διορθωμένες ραδιοχρονολογήσεις που έγιναν στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος, από το 1890 ως το 1660 π.Χ. Λιθίνες κατασκευές δεν υπήρχαν στον οικισμό και τα πεντυρά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα συνιστάνται σε

18. Πολυπλάτανος.
Χειλί από ογκοίδιο
με αλοίφωμα (crusted).

19. Πολυπλάτανος.
Πήλινα ειδώλια.

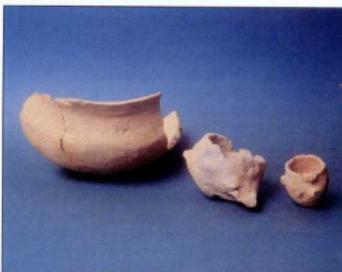
20. Καλλίπετρα
(αεροφωτογραφία).

ωμά πλιθά και μάζες πηλού με αποτυπώματα, τα οποία υποδηλώνουν την ύπαρξη οικοδομημάτων από κλαδιά και πήλο, τη δημιουργία στερεοή τεχνική κατασκευής οικημάτων στην προϊστορική Μακεδονία. Από τις κατασκευές που βρέθηκαν στο εσωτερικό των κτιρίων σωζόταν σε καλή κατάσταση μια πτηλοκατασκευή ελεύθεροις σχήματος, η οποία πιθανότατα χρησίμευε ως χώρος αποθήκευσης ή παρασκευής της τροφής. Η μελέτη της κεραμικής από αυτά τα στρώματα προσφέρει αρκετά χρήσιμα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά της κεραμικής παραγωγής κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Σε δ.πι αφορά την επιφάνεια των αγγείων, τα περισσότερα είναι αδάρι μονόχρωμα, αλλά υπάρχει και ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό στιλβωμένης κεραμικής, με μεγαλύτερη την αναλογία των καστανών και κόκκινων στιλβωμένων (εικ. 21). Στο σχηματολόγιο των αγγείων κυριαρχούν οι φιάλες με λαβές λοξές, κυλινδρικής/ημικυλινδρικής διατομής και σπάνια διχαλωτές. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι

οι ελαχιστές διχαλωτές λαβές που βρέθηκαν ανήκουν σε πρώιμες μορφές του τύπου, ο οποίος επικρατεί κατά την 'Υστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ). Στην κεραμική περιλαμβάνονται επίσης αποθηκευτικά αγγεία, αλλά συνηθέστερα είναι τα μικρά και μεσαία αποθηκευτικά, όπως οι μικροί πίθοι με γλώσσοειδείς λαβές, οι αμφορείς με λαβές κάβετα τοποθετημένες στην κοιλιά, οι κάδοι και τα χυτρείδη. Το δεδομένο της απουσίας των πολύ μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο διαφοροποίησης σε σχέση με την κεραμική της ΥΕΧ, κατά την οποία στους οικισμούς υπάρχουν αποθηκευτικοί χώροι με υπερμεγέθεις πίθοις. Επιπρέφοντα στην κεραμική από την Καλλίπετρα, θα πρέπει να αναφερθούμε σε έναν κάνθαρο του οποίου η εσωτερική επιφάνεια και τήμημα της εξωτερικής καλύπτεται από κόκκινο επίγριμα (Στεφανί 2000, σ. 546, σχ. 5). Τόσο το σχήμα όσο και η χρήση κόκκινου επιχρύσιμου παραπέμπουν σε παράλληλη από άλλες θέσεις της Μακεδονίας, όπως ο Μολυβόπυργος

21. Καλλίπετρα. Αγγείο
της εποχής του Χαλκού.

22. Αγγελοχώρι.
Κανθάροις δεξ αγγείο με
ομαυρόχρωμη διακόσμηση.

23. Αγγελοχώρι
(αεροφωτογραφία).

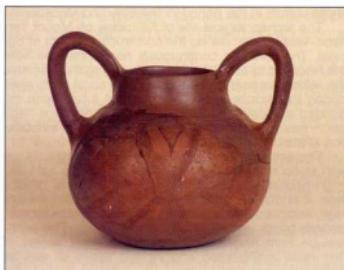

και η Συκιά στη Χαλκιδική, για τα οποία έχει προταθεί χρονολόγηση στο α' μισό της 2ης χιλιετίας (Στεφανή 2000). Σε γενικές γραμμές το σχηματολόγιο χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη χαρακτηριστικών της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (ΠΕΧ) με άλλα της ΥΕΧ, στοιχείο που υποδεικνύει τη συνέχεια και τη διάρκεια της παράδοσης από την 3η έως τη 2η χιλιετία π.Χ. Σε αυτή τη φάση το μονοδικό είδος διακόσμησης που εμφανίζεται στην κεραμική από την Καλλιτέρα είναι η εγχάρακτη και αυτή σε ελάχιστα παραδείγματα. Μέβάση τη στρωματογραφίας και τη χρονολόγηση των οικιστικών φάσεων είναι σαφής η συνέχεια στην κατοικήση σε όλη τη διάρκεια της 2ης χιλιετίας π.Χ. Στα στρώματα της τελευταϊκής περιόδου της Χαλκοκρατίας εμφανίζεται στην Καλλιτέρα η τυπική της περιόδου αμαυρόχρωμη διακόσμηση –με μαύρο και ιώδες χρώμα–, σπανιότερα η εγχάρακτη, ενώ στο σχηματολόγιο αναγνωρίζουμε την εξέλιξη των χαρακτηριστικών που είχαν διαμορφωθεί από την προηγούμενη φάση και τώρα

αποκτούν την παγιωμένη μορφή τους. Στην περιόδη όπου οργανώνεται ο οικισμός της Εποχής του Χαλκού, θα συνεχίσει να αναπτύσσεται η ανθρώπινη κατοίκηση κατά την εποχή του Σιδήρου, τα αρχαϊκά, τα κλασικά και τα ελληνιστικά χρόνια.

δ. Ο οικισμός της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο Αγγελοχώρι

Η τούμπα στο Αγγελοχώρι βρίσκεται 1,5 χλμ. β.Β. του ομώνυμου οικισμού στον Δήμο Ειρηνούπολης, έχει έκταση 14 στρέμματα –η περιμέτρος της είναι 333 μ.– από τα οποία ουσιαστικά έχουν απομεινεί 7 στρέμματα περίπου (εικ. 23). Αν και ο χώρος αποτελούσε δημόσια έκταση, οι κατά καιρούς επεμβάσεις ήταν μεγάλες με αποτέλεσμα να έχει ισπεδωθεί η μισή περίπου έκταση της τούμπας. Μεγάλοι λάσκοι, έργο των αρχαιοκαπηλών, έχουν ανοιχτεί στη μια πλευρά της, όπως και σε ένα σημείο της κορυφής της. Η ανασκαφή, που διεξαγεται από το 1994, έφερε στο φως

Βιβλιογραφία

- ANDREOU - FOTIADIS - KOTSAKIS 1998 = Andreou, S. - Fotiadis, M. - Kotsakis, N. – “Review of Aegean Prehistory V. The Neolithic and Bronze Age of Northern Greece”, *American Journal of Archaeology* 100 (1996), σ. 537-597.
FRENCH 1966 = French D. H., “Some Problems in Macedonian Prehistory”, *Balkan Studies* 7/1 (1966), σ. 103-125.
ΜΕΡΟΥΤΖΗΣ ο.α. ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Ν. – «Η διακόσμηση της κεραμικής από το νεολιθικό Ποικιλόπατρο». Πρακτορικής παραπτηρίσεως, Το αρχαιολογικό δρυγό στη Μακεδονία, και Θράκη 16 (2002) (πινακώτα).

24. Αγγελοχώρι.
Κανθαρόσχημο ογκείο
με εγχάρακτη διακόσμηση.

25. Αγγελοχώρι.
Οστέαντα εργαλεία.

ΜΕΡΟΥΖΗΣ - ΣΤΕΦΑΝΗ 1998 = Μερούζης Ν. - Στεφανή Λ., «Η ανασκαφή στο νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης της Νεά Νικομέδειας. Το αρχαιολογικό εργο της Εθνικής Κεραμικού και Θραύσης 12» (1998), σ. 363-393.

PERLES 2001 = Perles, C., *The Early Neolithic in Greece*, στη σειρά Cambridge World Archaeology, Cambridge 2001.

PERRY 1996 = Perry, J., *Neolithic Pottery from the Early Neolithic Settlement at Nea Nikomedeia I, The Excavation and the Ceramic Assemblage*, K.A. Wardle (επμ.), (BSA Suppl. 25), London 1996.

RODDEN 1962 = Rodden R.J., «Excavations at the Early Neolithic Site at Nea Nikomedeia, Greece», *Mediterranean Archaeology Society* 1962, p. 267-288.

RODDEN 1964a = Rodden R.J., «Recent Discoveries from Prehistoric Macedonia», *Balkan Studies* 5 (1964), σ. 110-124.

RODDEN 1964b = Rodden R.J., «Early Neolithic Finds from Nea Nikomedeia», *Antiquity* 38 (1964), σ. 294-298.

RODDEN 1965 = Rodden R.J., «An Early Neolithic Village in Greece», *Scientific American* 212/4 (1965), σ. 83-92.

RODDEN - RODDEN 1965 = Rodden, R.J. - Rodden, J., *The European Landscape in the Middle of the Fifth Millennium Settlements in Macedonia, Part I: Site and Pottery*, *The Illustrated London News* 11 (1964), σ. 564-567, κατ. Part II: «Burials and Shrines», στο *ibid* (18/4, 1964), σ. 604-607.

ΣΤΕΦΑΝΗ 1994 = Στεφανή Λ., «Οικοδομές στην Αρχαία Η. Ανασκαφή του θερινού χωριού στην Χαλκού στη Αγγελοχώρα Ημαθίας: πρώτη ανασκαφή δρεπανίου. Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 8 (1994), σ. 125-129.

ΣΤΕΦΑΝΗ 1997 = Στεφανή Λ., «Η ανασκαφή στην οικοδομή της ΥΕΧ στην Αγγελοχώρα Ημαθίας (1997)», *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 11* (1997), σ. 161-108.

ΣΤΕΦΑΝΗ 2000 = Στεφανή Λ., «Ανασκαφή στον άνδριο της Εγνατίας οδού: πρωτοπαραδοσιακές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Λευκάδας Ημαθίας». Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 14 (2000), σ. 537-554.

ΣΤΕΦΑΝΗ - ΜΕΡΟΥΖΗΣ 1997 = Στεφανή Λ. - Μερούζης Ν., «Ανασκαφή έρευνας στο νεολιθικό οικοδόμημα της Μακεδονίας και Θράκη 11 (1997)», σ. 561-567.

ΣΤΕΦΑΝΗ - ΜΕΡΟΥΖΗΣ 2000 = Στεφανή Λ. - Μερούζης Ν., «Ο νεολιθικός οικοδόμος στην Πολυπλάτανα Ημαθίας: η ανασκαφή ερέυνας κατά το 2000». Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 12 (2000), σ. 559-567.

ΣΤΕΦΑΝΗ - ΜΕΡΟΥΖΗΣ 1999 = Στεφανή Λ. - Μερούζης Ν., «Ανασκαφή έρευνας στο νεολιθικό οικοδόμημα της Μακεδονίας και Θράκης 13 (1999)», σ. 557-561.

ΣΤΕΦΑΝΗ - ΜΕΡΟΥΖΗΣ 2001 = Στεφανή Λ. - Μερούζης Ν., «Τοποι στην ουράνη. Η γη χωρίς οράματα δημιουργίας της Δημήτρη Μακεδονίου». Β' Διεθνές Δειπνωτικό Συμπόσιο, Λαμία/Στεττίνειο 1999 (τυπωμένο).

ΣΤΕΦΑΝΗ - ΜΕΡΟΥΖΗΣ 1997 = Στεφανή Λ. - Μερούζης Ν., *Painted Pottery from Western Macedonia: Technique, Shapes and Decoration*, ητο Laffiner R. & Betancourt Ph. (επμ.), TEKHNI Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the 6th International Conference, Philadelphia-Temple University, 18-21 April 1996, Liege 1997, σ. 353-358.

WASHBURN 1984 = Washburn D.K., «A Study of the Red on Cream and Cream on Red Designs on Early Neolithic Ceramics from Nea Nikomedeia», *American Journal of Archaeology* 88 (1984), σ. 305-324.

επάληλης οικοδομικές φάσεις, οι οποίες χρονολογούνται στο β' μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ. Οι κύριες φάσεις του οικισμού είναι δύο. Η παλιότερη καταστρόφηκε από φωτιά, με αποτέλεσμα τα ελάχιστα σωζόμενα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα να καλυφθούν από ένα παρχό στρώμα άμμου που εκτείνεται σε όλη την τούμπα. Η δεύτερη φάση του οικισμού, που φάνεται ότι έχει μακρά διάρκεια ζωής και περιλαμβάνει μια σειρά επισκευαστικών πρωτοβάθμων, έχει ερευνηθεί καλύτερα από την πρώτη στην κορυφή και σε δύο πλάγιες της τούμπας. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα συνίστανται σε συντρίμα από πρόλοχριστους τοίχους, τιμπάτια της πλήντης επίπεδης αναδόμης αλλά και εστίες, δάπεδα, τροφοπαρασκευαστικές κατασκευές. Η κατοίκηση στην τούμπα φαίνεται ότι συνεχίστηκε κατά την ΠΕΧ, ωστόσο αυτή η φάση δεν αντιπροσωπεύεται στρωματογραφικά «εκτός από περιορισμένες ενδείξεις στην κεραμική - λογικά των μετέπειτα επεμβάσεων στη θέση [Στεφανή 1994, 1997].

Ο κατοικημένος χώρος φαίνεται ότι ήταν οργανωμένος μέσα στα όρια της τούμπας, περιβαλλόταν από ανδρό και τα οικήματα διατάσσονταν κλιμακιά από τον ανδρό προς την κορυφή, αφήνοντας ενδίμεσα μικρούς ακατοίκητους χώρους. Τα ανδράρια αποτελούν το «όμιγκ κατατεθέν» της ΥΕΧ στη Μακεδονία και έχουν εντοπιστεί σε πολλές θέσεις, όπως στην Αστρού του Λαγκάδα και στην Τούμπα Θεσσαλονίκης (Andreou - Fotiadis - Kotsakis 1996). Ανδρός είναι πιθανό ότι υπήρχε και στην τούμπα της Επισκοπής Ναυσίδης. Τα ανδράρια είναι συγκάδεις κατασκευές από πλούχωμα και κατά δεύτερο λόγο από σωρευμένο οικοδομικό υλικό, τα οποία ξεκινούνται από τη βάση της τούμπας και έφθαναν σε αρκετά μεγάλο ύψος, σχεδόν ως την κορυφή του γηλοφού. Η στρωματογραφική έρευνα στην Αγγελοχώρα έδειξε ότι το ανδρό, που ξεπερνούσε σε ύψος τα 4 μ., είχε «παπτήσει» πάνω σε μια έζηντη θάλα, η οποία ιδιαίτερα αποσπούντο στη μάνωση του ανδρήου από το νερό που βρισκόταν σε αυτό το βάθος. Πάνω από τα έζανα έχουν στιβαρεύσει στρώματα άμμου, ενώ ψηλότερα το ανδρό ήταν κατασκευασμένος από πλούχωμα και λίθους. Τα ανδράρια φαίνεται ότι ενίσχυαν την άμυνα του οικισμού και την προστασία του από εξέτερης κινδύνους, ενώ παράλληλα θα πρέπει να είχαν και χωρορργαντική λειτουργία, αφού -όπως είπαμε πιο πάνω- τα οικήματα διατάσσονταν κλιμακιά με βάση τη θέση και την πορεία του ανδρήου (Στεφανή - Μερούζης ο.δ.). Οι κατασκευές που περιβάλλουν τους οικισμούς, όπως τα ανδράρια της ΥΕΧ και σε άλλες περιόδους οι περιβόλοι, είναι αναμφίβολο ότι εξήραν τη θέση του οικισμού στον περιβάλλοντα χώρο, ενώ παράλληλα σηματοδοτούσαν και χώριαν πραγματικά και συμβολικά τον ενδοκοινοτικό από τον έωνταν οικιστικό χώρο.

Στα υλικά κατάλοιπα της ΥΕΧ κυριαρχεί είναι, όπως πάντα, η παρουσία της κεραμικής με χαρακτηριστικέρες καπηλούριες διακόσμησης την μαυρόχρωμη και την έγγραπτη. Στην Αγγελοχώρα η κεραμική με μαυρόχρωμη διακόσμηση εμφανίζεται σε πολύ μεγάλα ποσάτα και στις δύο κύριες φάσεις του οικισμού. Με αυτό το τρόπο διακόσμησης κοσμούνται κυρίως σγηγέα πότης - φιάλες, πρόχοι, κανθαρόσχημα- αλλά και μεγαλύτερα αγγεία, οπως αμφορείς (Στεφανή -

Μερούζης 1997) (εικ. 22). Όσον αφορά στην εγχάρακτη διακόσμηση στο Αγγελοχώρα απάντηση συνέθετης σε μικρά αγγεία, με πιο αγαπητό σχήμα τα κανθαροειδή (εικ. 24). Η μικρινή και μικρούτιμη κεραμική αντιπροσωπεύεται από μια ολυγόριθμη ομάδα σταράκων, τα οποία εμφανίζονται στη δεύτερη οικιστική φάση. Τα υπόλοιπα ευρήματα, εργαλεία, λίθινα και οστένια, αφονούσια και υφαντικά βάρη αποτελούν μάρτυρες των καθημερινών ασχολιών των κατοίκων (εικ. 25). Η μελέτη του αρχαιοβατανολογικού και του αρχαιοζωολογικού υλικού από την ανασκαφή του Αγγελοχωρίου έχει δείξει ότι οι κατοίκοι του οικισμού κατανάλωνταν στάρα, κριθάρι, κεχρί, λαδούσια, μιτζέλι και σταφύλι, εξέτρεφαν βοοειδή, πρόβατα, αίγες, χοίρους, λάγους και ονόμις και κυνηγούσαν στα γύρω δάση αγριού θηράματα, διώντας πλατάνια, ελφία, ζάρκαδα, λαγούς, τα οποία πρόσφεραν στους κατοίκους όχι μόνο διατροφική ποικιλία αλλά και πρώτη υλή για την κατασκευή εργαλεών. Τέλος, τα χάλκινα αντικείμενα -μια περόνη και μερικές λεπτίτες- και τα χρήσιμα προϊόντα μεταλλικά εργαλεία στο παλαιοζωολογικό υλικό φανερώνουν την έστω και περιορισμένη χρήση μεταλλικών εργαλεών στον οικισμό.

The Prehistoric Research in Emathia: The Excavated Settlements (Second Part)

Nikos Meroussis - Liana Stephanī

The results of the excavations in four prehistoric settlements in Emathia are presented in this second part of the article.

The settlement of Nea Nikomedeia is a small tumulus, inhabited during the Early and Late Neolithic. During three excavation periods the excavator, R. Rodden, discovered a small section of the settlement that was inhabited by approximately 600 people and was consisted from about 100 buildings during the early Neolithic. The three habitation horizons of the settlement had a close sequence the one with the other. The post-held dwellings were made of tree trunks, branches and mortar. One distinct among them, due to its size and finds, has been considered by the excavator to be a sanctuary.

The excavation of the settlement at Polyplatanos commenced in 1977. It is a low and extensive tumulus that was inhabited during the middle of the fifth millennium BC. The ruined houses on the top of the tumulus have been constructed with tree trunks, branches and mortar. The most characteristic find of the settlement is a number of vessels, decorated according to the various styles current in this period in Thessaly and Macedonia.

The archaeological site of Kallipetra, on Mount Vermion, was located during the construction works of Egnatia. The area has continuously been inhabited from the Neolithic to the Hellenistic era. During the Neolithic the settlement seems to occupy a very small area, while during the Bronze Age is obvious that it has been expanded and developed. However, the continuous habitation strata of the district.

The settlement at Angelochori is a modest tumulus with steep slopes. The excavation brought to light two main habitation phases, dating from the Late Bronze Age. It is obvious that a mound, at least four meters high, enclosed the settlement that was built with mortar, useless building material, wood and shards. The earthware from Angelochori includes a great variety of decorated mai-painted and incised vases as well as huge storage pots.